

Володимир Бех

Універсальна модель сучасного ринку: соціологічний контекст

У статті проаналізовано сукупність суспільних відносин, що утворюють сучасний ринок. На основі введення у систему двох координатних векторів: а) стану особистості, що перебуває у репродуктивному, адаптивному і креативному станах, б) стану суспільства, що перебуває у стані стагнації, розвивається за лінійними законами, або непередбачувано, створюється координатна сітка з 9 таксонів. Кожному сегментові ринку притаманний «свій клімат» і «свої вимоги» до поведінки фірми. Раціонально обґрунтований рух матричним полем дозволяє фірмам забезпечити виграти у конкурентній боротьбі і виживання.

Ключові слова: ринок, особистість, суспільство, фірма, соціальний організм фірми, таксон, ринкові відносини, ідеологія, цінності.

Надійшла до редакції 10.08.2016 р.

УДК 316.334.22

© Наталія Цимбалюк
(Київ)

ЦІННІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

У статті розглядається соціальна допомога як моральний імператив, смисложиттєва цінність, здатна об'єднати суспільство. На основі огляду теоретичних концепцій визначено сутність, завдання, об'єктно-суб'єктне поле та технології реалізації соціальної допомоги.

Ключові слова: соціальна допомога, ціннісний потенціал, моральний імператив, соціальна довіра

Постановка проблеми. Трансформації українського суспільства відбуваються не лише у сфері політичних, економічних відносин, а і в сфері духовного життя. Складні процеси соціальних змін суттєво впливають на домінуючу систему цінностей. Руйнація старої та формування нової системи цінностей відбувається складно і болісно. У різних соціальних груп спостерігаються ціннісні розлами в уявленнях про домінуючі, смисложиттєві та інструментальні цінності.

Зміна усталеної системи духовних цінностей супроводжується конфліктами молодшого та старшого поколінь – носіїв різних ціннісних систем. Загострюється потреба у підвищенні моральних вимог до представників владних спільнот, які безпосередньо пов'язані з діяльністю у сфері управління, виховання, відтворення та задоволення духовних потреб особистості.

Відмова від моральних норм, їх порушення, моральна всездозволеність призводять не лише до деградації особистості, а й гальмують розвиток суспільних процесів. Суспільство втрачає єдність.

Стан розробки проблеми. Занепад моралі, прийняття більшістю членів суспільства законів «подвійної моралі», відмова від гуманістичних цінностей призводять до суспільної кризи, тотальної корупції, дисфункцій у більшості соціальних інститутів. Водночас, тотожність системи моральних цінностей різних соціальних спільнот, може стати основою суспільної злагоди, відновлення суспільної довіри.

В умовах суспільних трансформацій дослідження феномену соціальної допомоги стає однією з актуальних тем сучасної гуманітарної науки. Так, В.І. Докаш зосереджує увагу на актуальних проблемах соціального служіння протестантських деномінацій в умовах формування громадянського суспільства. В. В. Буяшенко вивчає соціальну допомогу в контексті повсякденності, працює над розробкою концепту соціального піклування. Н. Гаврілова аналізує нові форми соціальної діяльності релігійних організацій. А. С. Дудкін розглядає соціальну допомогу як форму суспільних відносин [1, с. 267-277; 3, с. 121-127; 4, с. 254-257; 5, с.132].

Мета та завдання. Дослідження соціальної допомоги як морального імператива з метою визначення її ціннісного потенціалу складає важливу наукову проблему, яка поки що залишається поза дослідницькою увагою. Розробка визначеної проблеми передбачає вирішення наступних завдань: теоретичного обґрунтування феномену соціальної допомоги на основі огляду концепцій провідних соціологів; визначення основних характеристик соціальної допомоги, які дозволяють розглядати її в ролі морального імператива (соціальної сутності, завдань, структури, носіїв, технології реалізації та умов ефективного впливу на сучасне українське суспільство).

Вектор обраних сучасним суспільством моральних імперативів визначає ефективність процесу соціалізації, впливає на професійну діяльність та самовиховання особистості. Тому, поряд з високим професіоналізмом, компетентністю, прагматизмом та конкурентоздатністю, в умовах формування ринкових відносин суттєвого значення набувають моральна культура та соціально-етична зрілість, як основа розвитку таких характеристик особистості як інтелігентність, порядність, толерантність...

Створення нової системи цінностей суспільства передбачає пошук об'єднуючих цінностей, таких, що сприймаються, наслідуються та відтворюються більшістю членів суспільства.

На наш погляд, одним із важливих моральних імперативів, домінуючих цінностей, на основі яких може відбуватися оздоровлення суспільної моралі, може стати соціальна допомога.

Аналіз досліджень. Розгляд соціальної допомоги як об'єкту наукового дослідження дає можливість визначити його давнє коріння. На соціальне значення цього феномену звертали увагу ще філософи античного світу (Сократ, Платон, Аристотель). У своїх працях вони розглядали соціальну допомогу як певну складову системи моралі суспільства.

В часи Середньовіччя релігійні філософи змальовували, відтворювали, пояснювали, тлумачили сутність соціальної допомоги (Ф. Аквінський, Аврелій Августин Блаженний). Вони декларували необхідність надання соціальної допомоги в межах інституту Церкви. В цей час було визначено перші спільності людей з особливими потребами (бідні, хворі, немічні), тобто сформовано уявлення про об'єкти соціальної допомоги. Соціальна допомога позиціонувалася Церквою як важлива характеристика високоморальної особистості. Вона виступала одним з провідних моральних імперативів віруючої людини та проявлялася в особистих соціальних практиках представників більшості верств та станів середньовічного суспільства. Отже, у період Середньовіччя почали формуватися та практикуватися перші форми соціальної допомоги.

Значний внесок у наукове обґрунтування феномена соціальної допомоги та розробку його теоретичних засад зробили Ж.-Ж. Руссо та Т. Гоббс. На їхню думку досягнення злагоди та соціального порядку можливо за умови укладання угоди між суспільством та державою. У цьому процесі значну роль повинні були відігравати практики соціальної допомоги (Дж. Локк). Саме суспільний договір допоможе подолати «війну всіх проти всіх», справедливо розподіляти суспільні блага.

Слід зазначити, що до початку ХХ століття реалізація ідей соціальної допомоги відбувалася переважно в межах соціального інституту Церкви та в межах діяльності громадських благодійних організацій.

На феномен соціальної допомоги неодноразово звертали увагу представники соціологічної науки. У своїх працях вони намагалися в руслі домінуючих теоретичних концепцій (теорія функціональної солідарності – О. Конт, Г. Спенсер); функціоналістські теорії – Т. Парсонс, Р. Мертон; теорія соціальної дії – М. Вебер; теорія символічного інтераціоналізму – Дж. Мід, Г. Блумер) пояснити природу та суспільне значення цього феномену.

Представники культурологічної школи визначали соціальну допомогу як акти символічного обміну, що відбуваються через механізми функціонування традицій, культурної спадщини та проявляють себе в різних складових культури (К. Леві-Стросс, К. Поланьї, Б. Малиновський та ін.). Науковцями було доведено гіпотезу про те, що соціальна допомога здійснюється у вигляді символічних дій – взаємообміну продуктами праці, дарунками, участі в загальноновизнаних ритуалах.

У монографічному дослідженні А. де Токвіля «Демократія в Америці» також знаходимо тлумачення феномена соціальної допомоги, яка розглядається французьким науковцем на прикладі притаманного американцям досвіду «мистецтво єднання». Останнє трактується А. де Токвілем як здатність населення для реалізації суспільно важливої мети (боротьба з рабством) примножувати свої ресурси, об'єднуючись у різноманітні спільності – громадські організації, співтовариства, релігійні благодійні громади тощо.

У представленому науковцем «мистецтві єднання» соціальна допомога відіграє роль важливого фактора розвитку суспільства, стає основою нової моделі суспільних відносин. Ці відносини будуються на основі нової моралі, є результатом раціонально усвідомленої необхідності членів суспільства створювати соціальні мережі не для отримання особистої вигоди, прибутку, привілейованої позиції у бажаному соціальному полі, а для реалізації та примноження (в результаті добровільного об'єднання) групових ресурсів та забезпечення вільного доступу до них усім членам групи. Таким чином, зафіксоване та з наукових позицій пояснене А. де Токвілем «мистецтво єднання» доводить, що соціальна допомога є важливим моральним імперативом, що забезпечує функціонування механізм конвертації та примноження соціального капіталу суспільства. Водночас, вона сприяє забезпеченню стабільності суспільства шляхом справедливого розподілу соціальних благ, надання їх частини особливим, найменш захищеним верствам населення [7, с.153].

Ідеї соціальної допомоги знайшли подальший розвиток у теоріях соціального капіталу. Так, соціальна допомога володіє ознаками, притаманними розробленій Р. Патнемом трьохфакторній моделі соціального капіталу. Модель соціального капіталу за Р. Патнемом включає моральні норми взаємності та довіри, а реалізується у соціальних мережах. Соціальна допомога також знаходиться під впливом означених факторів, оскільки реалізується у мережі організацій, соціальні зв'язки в яких засновані на довірливих, відвертих відносинах, а в межах кожної з організацій індивіди керуються як загально суспільними, так і прийнятими групою моральними нормами. Варто припустити, що соціальна допомога можна розглядати як одну з моделей соціального капіталу, соціальний потенціал якої спрямовано на усунення соціальних дисбалансів суспільства [6, с. 304].

Інший представник сучасної соціології Ф. Фукуяма також вважає моральний фактор довіри необхідною умовою формування соціального капіталу. Розглядаючи соціальний капітал як певний потенціал суспільства, вчений зазначає, що він здатний виникати та конвертуватися лише за наявності довіри між членами суспільства. Тобто, довіра – основна складова соціального капіталу, заснована на глибокому переконанні членів співтовариства в тому, що всі вони будуть поводити себе чесно, більш менш передбачувано, з увагою ставитись до потреб оточуючих, жити відповідно до загальноприйнятих моральних норм. У відповідності до концепції Ф. Фукуями, участь індивідів у наданні соціальної допомоги із самого початку відносин будується на довірі (адже більшість прийнятих групою норм є неформальними). Водночас, практики соціальної допомоги сприяють посиленню довіри до групи, яка утворена добровільно та регулюється і взаємодіє в мережі на довірчих основах [8, с. 615].

Наявність довіри перетворює соціальний капітал на відкритий, тобто такий, який передбачає утворення широких громадських коаліцій. Для його виникнення необхідне не лише довіра до близького кола (друзі, родичі, приятелі, колеги), а й до суспільства загалом. Сформований в такий спосіб соціальний капітал сприяє розширенню мереж, обміну інформацією, полегшує процеси мобільності, тобто сприяє становленню добробуту та стабільності в суспільстві. На противагу відкритому, закритий соціальний капітал (*bonding* – ланцюг, який тримає соціальний капітал всередині однієї вузької групи чи мережі) спирається на обмежену мораль та вузьке поле реалізації. Активізація соціальної допомоги у суспільстві стає можливим за умови запровадження моделі відкритої форми соціального капіталу. Прояви соціальної солідарності та соціальної допомоги у період померанчевої революції та революції гідності, а також потужний волонтерський рух свідчать про наявність умов для апробації такої моделі в Україні.

Продуктивною для обґрунтування теоретичних засад соціальної довіри стала ідея Ф. Фукуями про те, що кожне суспільство не лише володіє довірою як благом, а й має певний «радіус довіри».

Тобто соціальна довіра виникає на рівні груп, об'єднань, спільнот, проте не завжди поділяється окремими членами суспільства чи всіма його великими утвореннями – прошарками та класами. Разом з тим, чим більший радіус довіри в суспільстві, тим сприятливіші умови для розвитку та реалізації соціального капіталу. При цьому широкий радіус довіри дозволяє охоплювати різноманітні поля боротьби та створювати сприятливі умови для реалізації, обміну, передачі чи отримання бажаних ресурсів членами відповідних груп. Соціальна допомога також здатна виступати ретранслятором морального імператива довіри та розширювати радіус його впливу за межі мережі добровільних об'єднань та громадських організацій [8, с. 340].

Українська дослідниця В. В. Буяшенко, визначає соціальну допомогу як життєво важливий механізм самоконтролю, оскільки вона створює умови для досягнення в суспільстві відносної рівноваги інтересів. Чим раніше суспільство усвідомить необхідність розвитку технологій соціальної допомоги, тим ефективніше навчиться запобігати соціальним негараздам і соціальній напрузі. Авторка наполягає, що соціальна допомога є інтегративним виразом усвідомленої соціальної дії членів суспільства щодо самозбереження, і тому відповідає як загальнонауковому принципу системності, так і принципу доповнюваності. Ці принципи, пише вона, дають можливість позбавитись однобічного бачення соціальних процесів, створити умови для вивчення можливостей реалізації соціального потенціалу довіри представниками усіх шкіл та напрямів наукової думки [2, с.165].

Висновки. Дослідження онтологічних та гносеологічних аспектів соціальної допомоги дозволяють презентувати її як таку, що має значний ціннісний потенціал. З цих позицій доцільно розглядати *соціальну допомогу* як систему соціальних відносин, побудовану на моральних засадах довіри, толерантності, взаємоповаги, взаєморозуміння і спрямовану на взаємопідтримку соціальних груп та окремих особистостей з метою справедливого розподілу суспільних ресурсів та забезпечення соціальної рівноваги.

Отже, *ціннісний потенціал соціальної допомоги* полягає у її здатності формувати соціальні відносини на основі моральних цінностей соціальної довіри, внаслідок чого процеси особистої та групової взаємодії відбуваються не заради вигоди, а заради спільного соціального блага, підтримки соціально незахищених груп населення.

Онтологічний аналіз наукових розвідок щодо соціальної допомоги, її окремих характеристик та особливостей реалізації на різних етапах розвитку суспільства дозволяє визначити *соціальну допомогу* як суспільно важливий феномен, який усвідомлюється та розробляється представниками наукової думки від рабовласницького суспільства до нашого часу. Це свідчить про непересічне значення соціальної допомоги для розвитку суспільства, її значну соціальну роль та універсальний характер.

Сутність соціальної допомоги полягає в утвердженні в суспільстві морально орієнтованих соціальних зв'язків, заснованих на відвертості та довірі як основі забезпечення соціальної солідарності та суспільної злагоди.

Основними завданнями соціальної допомоги є оптимізація соціальних відносин; реалізація соціальної солідарності, забезпечення самоконтролю суспільства (зняття соціальної напруги всередині окремих прошарків і груп, упередження суспільних конфліктів); досягнення суспільної злагоди та рівноваги.

Об'єктом соціальної допомоги виступають соціальні групи та спільноти з особливими потребами (соціально незахищені, ті, що перебувають у стані ціннісної аномії) та потребують підтримки внаслідок тимчасової чи постійної неспроможності реалізувати свій соціальний потенціал для отримання бажаної соціальної позиції. *Суб'єктом соціальної допомоги* виступають більш стабільні, соціально захищені, активні на даному етапі історичного розвитку верстви населення, або соціальні об'єднання (філантропічні та недержавні добровільні громадські організації), які діють у відповідності з домінуючою в суспільстві системою цінностей, проте, внаслідок високого рівня розвитку особистої моралі, вкладають власні ресурси (наявні, або потенційні) у практики соціальної допомоги.

Реалізація соціальної допомоги відбувається в соціальному полі, що складається з мереж об'єднаних груп та організацій, які мають високий рівень довіри та володіють спільними

моральними нормами, зобов'язаннями і очікуваннями (як своєрідними маркерами, що забезпечують відповідність мережі («пропуск» до неї).

Соціальна допомога реалізується через особливі технології, що передбачають обмін соціальним капіталом або створення сприятливих умов для реалізації соціального капіталу в рамках певної мережі. Будується така форма міжгрупових взаємовідносин, за умов спільних моральних цінностей, коли одна група діє на користь іншої, вкладаючи у соціальні відносини інших груп власні ресурси; надає можливість за рахунок власного потенціалу розширювати мережі соціальних зв'язків та конвертувати соціальний капітал. Результатом ефективної соціальної допомоги стає розв'язання соціальних проблем незахищених верств суспільства.

Таким чином, соціальна допомога проявляє себе як важливий чинник оптимізації соціальних відносин та забезпечення соціальної злагоди.

Слід зауважити, що побудована на таких ціннісних засадах соціальна допомога характеризується універсальністю, отже її позитивний вплив отримує як об'єкт, так і суб'єкт соціальної допомоги. У процесі реалізації соціальних відносин, вкладаючи у практики соціальної допомоги власні ресурси, суб'єкт розширює свої можливості, межі реалізації ресурсів, встановлює нові важливі взаємозв'язки в рамках нових груп та мереж. Об'єкт впливу, в свою чергу, отримує можливості для реалізації власного соціального капіталу, відновлення або підвищення соціального статусу. Водночас, обидва учасники процесу соціальної допомоги сприяють створенню сприятливих умов для відновлення відносної стабільності суспільства та покращення умов конвертації соціального капіталу в процесі взаємовпливу, розвитку суб'єкт-суб'єктних відносин.

Соціальна допомога ефективно проявляється тоді, коли в суспільстві присутній високий рівень самоорганізованості, яка базується на загально визнаних та прийнятих усіма членами суспільства моральних імперативах, а також завдяки високому рівню довіри всередині групових мереж. Включаючись до практик соціальної допомоги, індивіди перебувають у стані катарсису, усвідомлюють не лише необхідність втручання в хід реалізації соціальних процесів, а й розуміють унікальність та неповторність своєї власної діяльності, її непересічний внесок у розвиток суспільних процесів та можливість реалізації на основі довіри, соціального піднесення та норм загальнолюдської моралі.

У подальшій перспективі передбачається дослідження специфіки реалізації ціннісного потенціалу соціальної допомоги в рамках українського суспільства та виявлення особливостей української та західноєвропейської моделей соціальної допомоги методом проведення порівняльних досліджень з метою визначення особливостей їх прояву.

Література

1. Буяшенко В. В. Концепт соціального піклування: від морального обов'язку до правового визнання / В. В. Буяшенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2012. – Вип. 49. – С. 267-277.
2. Буяшенко В. В. Соціальна допомога в контексті повсякденності / В. В. Буяшенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2009. – Вип. 39. – С. 161-173.
3. Гаврілова Н. Нові форми соціальної діяльності релігійних організацій / Н. Гаврілова // Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи». – Київ, 2007. – С. 121-127.
4. Докаш В.І. Актуальні проблеми соціального служіння протестантських деномінацій в умовах формування громадянського суспільства / В.І. Докаш // Українське релігієзнавство. – 2007. – № 44. – С. 254-257.
5. Дудкин А. С. Социальная помощь как форма общественных отношений: Социально-философский аспект / А. С. Дудкин. – Дисертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия. – Пенза, 2006. – 144 с.
6. Патнем Р. Д. Творения демократії. Традиції творення громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – К.: Основи, 2001. – 304 с.
7. Токвиль А. де. Демократия в Америке: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
8. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ, 2008. – 730 с.

Literatura

1. Buyashenko V. V. Kontsept sotsial'noho pikluyannya: vid moral'noho obov'yazku do pravovoho vyznannya / V. V. Buyashenko // Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. – 2012. – Vyp. 49. – S. 267-277.
2. Buyashenko V. V. Sotsial'na dopomoha v konteksti povsyakdennosti / V. V. Buyashenko // Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. – 2009. – Vyp. 39. – S. 161-173.
3. Havrilova N. Novi formy sotsial'noyi diyal'nosti relihiynykh orhanizatsiy / N. Havrilova // Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Relihiya i tserkva v suchasniy Ukraini: stan, problemy, perspektyvy». – Kyiv, 2007. – S. 121-127.
4. Dokash V.I. Aktual'ni problemy sotsial'noho sluzhinnya protestant-s'kykh denominatsiy v umovakh formuvannya hromadyans'koho suspil'stva / V.I. Dokash // Ukrayins'ke relihiyeznavstvo. – 2007. – # 44. – S. 254-257.
5. Dudkyn A. S. Sotsyal'naya pomoshch' kak forma obshchestvennykh otnoshenyy: Sotsyal'no-fylosofskyy aspekt / A. S. Dudkyn. – Dysertatsyya na soyskanye nauchnoy stepeny kandydata fylosofskyykh nauk po spetsyal'nosti 09.00.11 – sotsyal'naya fylosofyya. – Penza, 2006. – 144 s.
6. Patnem R. D. Tvorennya demokratiyi. Tradytsiyi tvorennya hromads'koyi aktyvnosti v suchasniy Italiyi / R. D. Patnem, R. Leonardi, R. Y. Nanetti. – K.: Osnovy, 2001. – 304 s.
7. Tokvyl' A. de. Demokratyya v Ameryke: Per. s frants. / Predysl. Harol'da Dzh. Lasky. – M.: Prohress, 1992. – 554 s.
8. Fukuyama F. Dovere: sotsyal'nyye dobrodetely y put' k protsvetanyyu / F. Fukuyama. – M. : AST, 2008. – 730 s.

Nataliia Tsimbaliuk

Valued potential of social help

Scientific paper analyzed social assistance as an important social phenomenon that is able to perform value, a moral imperative. Emphasized that in conditions of social transformation a study of social assistance is one of the topical issue of contemporary humanities. Attempted theoretical study of the phenomenon of social assistance based on a review of concepts leading sociologists. Defined the main characteristics of social assistance, which allows us to consider it as a moral imperative (a social nature, objectives, structure, media, technology implementation and the effective impact on modern Ukrainian society). Indicated that construction of a new system of social values provides searching of unifying values, which would be accepted, inherited and reproduced by most members of society. Proved that one of the important moral imperatives of the dominant values, on which recovery may be public morals, can become social assistance. We consider the roots of social assistance, which is in the research papers of philosophers of antiquity. Also analyzed achievements of Middle Ages religious philosophers and the Renaissance philosophers. It was paid attention to the achievements of the Cultural study in the research of social assistance. Emphasized that the leading sociologists also repeatedly drawn attention to the phenomenon of social assistance. Separately analyzed the theory of social capital. It was defined as the likely methodological strategy in researching of social assistance. Special attention is given to the coverage of the main components of social capital: trust; values; communication networks and groups. They are defined as the basis for the study of social assistance from the standpoint of the theory of social capital. As a result of the analysis was defined that the social assistance was a system of social relations, based on moral principles of trust, tolerance, mutual respect, mutual understanding and mutual support aimed at social groups and individuals for the purpose of equitable distribution of public resources and to ensure social balance.

Keywords: social help, value potential, moral imperative, social trust

Надійшла до редакції 8.06.2016 р.